

Институционална среда, дерегулация и естественото равнище на транзакционни разходи

Александър Косулиев

Institutional reform during the last three decades has been directed towards deregulation in attempt to reduce transaction costs related to compliance with administrative requirements. This paper tries to find the limits of the effectiveness of such measures by putting them into the framework of a hypothesis about the natural level of transaction costs. The hypothesis is explained by looking for parallels to the natural rate of unemployment.

Key words: *Institutions, Transaction Costs, Regulation, Deregulation, Institutional Reforms, Natural Rate of Transaction Costs, Natural Rate of Unemployment*

ВЪВЕДЕНИЕ

В икономическата теория доминира виждането, че основният фактор за дългосрочен икономически растеж е институционалната среда. Съществува консенсус относно основните характеристики на средата - наличието на частна собственост и гарантиране на правата върху нея, свобода на договарянето, равнопоставеност пред закона и конкурентни пазари. Институционалната уредба е оптимална, когато алокативната и производствената неефективност са сведени до минимум. През 70-те години на 20 век в западните икономики започва процес на дерегулация и раздържавяване. Има няколко основни аргумента за провеждането на такива реформи. Един от тях е свързан с премахването на административните ограничения, които водят до завишени транзакционни разходи и обременяването на бизнеса с допълнителна тежест. Този доклад застъпва виждането, че положителните ефекти от реформи с такава обосновка са изчерпаеми, имат нелинеен характер и отвъд определена граница губят своята ефективност. След преминаването на тази граница равнището на транзакционните разходи не намалява - променят се само причините за тях, но не и тяхното равнище. Тук това равнище се нарича естествено равнище¹ на транзакционни разходи.

ТРАНЗАКЦИОННИ РАЗХОДИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНА СРЕДА

Понятието транзакционни разходи не е напълно изяснено и в литературата се срещат множество дефиниции. Една от тях е дадена от Огъс [5], който ги определя като "разходите, свързани с преговарянето, формулирането на договорите и (ако е необходимо) прилагането на задълженията по тях" (стр. 17). Според Нешева-Кьосева [2], това са "разходите, свързани с точното определяне, измерване, изпълнение и прилагане на имуществените права, които са обект на сделката" (стр. 69), а според Коуз [2] "транзакционните разходи са разходите, които се правят за използването на пазарния механизъм" (стр. 69). Последното определение е твърде общо, но в определен контекст понятието може да бъде прецизирано. Например Ганчева [1], в изследване на нормативната уредба и транзакционните разходи в България, ги дефинира като "разходите на време и финансови средства при навлизане, опериране и излизане от бизнеса, породени от законовата рамка и работата на фирмите с държавните институции" (стр. 12).

Самата дефиниция няма претенции за универсалност, но тя е показателна за отъждествяването на транзакционните разходи с разходи за фирмите, които са резултат от наличието на държавна намеса. Разходи от този вид за фирмите, естествено, има, но те следва да се разглеждат само като частен случай. На

¹ Под естествено тук се разбира това равнище, което е обусловено от фактори, намиращи се в краткосрочен и средносрочен план извън контрола на хората и организацияте, които провеждат икономическите политики. Може да се приеме, че то е и оптималното равнище през този времеви период.

практика съществуват редица причини за появата на транзакционни разходи. Обикновено тези причини са свързани с неопределеността, която съпътства стопанската дейност. Тази неопределеност може да бъде още по-голяма при липса на държавна намеса.

Влизайки в икономически взаимоотношения, страните по дадена сделка искат достатъчно гаранции, че тя ще бъде осъществена при желаните от тях условия. Наличието на взаимен насрещен интерес от осъществяването на сделката е ключов фактор в този аспект, но може да не бъде достатъчен. Всеки от контрагентите иска да минимизира несигурността до приемливи размери, така че сделката да бъде осъществена. Това е свързано с набавянето на информация за стойността и характеристиките на предмета или услугата, обект на покупко-продажба, както и обема на имуществени права върху него. Необходима е информация за надеждността на партньора и неговото поведение при изпълнението на договорните задължения. Там, където такава липсва, или където има основания да се смята, че той/тя е склонен към опортюнистически действия, следва да се вземат мерки за предотвратяването им.

В малки общности, при множество последващи транзакции и при стоки и услуги със сравнително несложен характер гореспоменатите разходи, съпътстващи сделките, са сведени до минимум. В малките общности обикновено всеки познава всеки и съществуват неписани норми, които служат като спирачка пред девиантното поведение - напр. репутационен механизъм. Очакванията, че двете страни ще бъдат въвлечени отново в делови отношения, разширява обхвата на насрещния интерес отвъд рамките на конкретната сделка и го поставя в дългосрочна перспектива, което прави неизпълнението на задълженията по-скъпо, заради пропуснатите изгоди от нереализирани бъдещи сделки. Там, където стоките и услугите са достатъчно прости, техните характеристики могат да бъдат лесно оценени преди изпълнението на сделката.

В действителност обаче, организацията на съвременните стопански системи не изглежда по този начин. От една страна желанието за по-разнообразна продукция, от друга - възможностите за реализиране на икономии от мащаба, предполагат осъществяването на икономическа дейност на един голям пазар, където повечето пазарни субекти не се познават, репутационният механизъм се задейства по-трудно, сделките често имат еднократен характер, а естеството на някои от предлаганите стоки и услуги е такова, че повечето потребители не са в състояние да оценят тяхното качество преди употребата им, а понякога и след това (напр. при здравните услуги).

При тези условия събирането на необходимата информация и получаването на съответните гаранции за изрядно изпълнение при осъществяването на всяка конкретна сделка може да се окаже непосилно или твърде скъпо за контрагентите на фона на стойността на самия обект на покупко-продажба. Изход от тази ситуация е делегирането на тези дейности на трета страна, която е в състояние да ги осъществява по-ефективно. Обикновено тази страна се явява държавата посредством нейните институции и правила, но понякога е възможно това да бъде частна организация. Има обективни причини за по-високата ефективност на тази трета страна. Най-важната от тях е специализацията. По принцип тя води до по-висока производителност и няма основание да смятаме, че специализацията в дейности за преодоляване на неопределеността в стопанската среда прави изключение. Въпросната трета страна има по-ниски променливи разходи при събирането и предлагането на информация, както и за гарантиране спазването на договорните задължения, отколкото страните участнички по сделката. Предпоставка за това са специализираните структури на тази трета страна, за създаването на които са необходими големи фиксирани разходи, но при достатъчно голям пазар и

брой сделки те са оправдани и водят до намаляване на общите средни разходи по транзакциите на всяка конкретна сделка.

Не всички дейности, свързани с намаляването на неопределеността, предполагат третата страна да бъде държавна институция. В аспекта на по-ефективното информационно осигуряване е възможно това да бъде частна организация - например рейтинговите агенции при търговията с ценни книжа, акредитационните агенции в сферата на образованието или съсловните организации при предоставянето на специализирани услуги. Но в рамките на съвременните общества единствено държавата и нейните органи имат законов монопол върху упражняването на сила и принуда и там където положителните стимули не са достатъчни, за да гарантират поетите ангажименти, държавата предприема необходимото чрез налагането на съответните санкции.

Държавата може да влияе върху поведението на стопанските агенти по два начина - "ex post" и "ex ante". Контролът "ex-post" се осъществява чрез съдебната система, която се явява арбитър в спора между две страни. Съдът налага наказания на доказано неизрядната страна и по този начин създава стимули за избягване на подобно поведение в бъдеще - както от конкретния нарушител, така и от потенциални други извършители. Заплахата от санкция предполага, че поведението на страните ще бъде в рамките на поетите от тях договорни ангажименти. Така например, производител на храни ще предлага на пазара качествена стока, за да не бъде съден от потребители, чието здраве е увредено от некачествена стока.

Държавата предприема "ex-ante" контролиращи мерки, когато разходите по съдебните процеси са твърде големи и не съответстват на размера на иска или когато нанесените вреди са такива, че не съществува адекватна съдебна санкция, която да ги компенсира. В такива случаи се прибегва до лицензионни режими и други изисквания, които имат за цел да допуснат до пазара само фирми и организации, за които има по-малък шанс да се окажат неизрядна страна по договора или да им бъде търсена съдебна отговорност по други причини. Ако съдебните разходи за доказване на вината на производител на некачествено сирене са прекалено високи и превишават стойността на иска в пъти, в зависимост от честотата на подобни случаи, може да се прецени, че за обществото е по-ефективно да се прехвърлят разходите от съдебната система към сектора за производство на млечни продукти. Само производители, отговарящи на определени технологични и санитарни изисквания, ще бъдат допускани до пазара на такива продукти.

Отъждествяването на понятията "регулативни мерки" и "регулативна тежест" не отчита основни икономически принципи. Основен принцип е, че при вземането на решения трябва да се направи преценка не само за това, което се вижда, а и за това, което не се вижда. От тази гледна точка, разглеждайки регулативните режими, обикновено се говори от позицията на бизнеса, за който те безспорно се явяват тежест, но хората, които изготвят икономическите политики, следва да съобразят какъв е нетният ефект върху обществото като цяло. Това не означава, че процесите на дерегулация трябва да бъдат преустановени, а че не е редно да се превръщат в самоцел. Има достатъчно основания да се смята, че регулативната уредба е по-тежка, отколкото е необходимо и това рефлектира в увеличени транзакционни разходи, съпътстващи спазването на съществуващите разпоредби.

Излишната регулация се дължи на:

- Некомпетентност или неинформираност на регулиращия орган. Дори при добро желание от страна на регулатора, изискванията пред стопанските субекти могат да са високи заради недобра теоретична подготовка или непознаване на практиката от хората, които изготвят правилата.

- Остатъчна регулация, която в миналото е била целесъобразна, но при новите условия няма икономическо оправдание. Старите правила могат да се запазят продължително време, ако съществуват организационни и координационни

слабости, които не позволяват на групите, заинтересовани от премахването им, да поставят въпроса на дневен ред.

- Прекомерна реакция на управляващите на наболял обществен проблем или при инцидент, поставен в центъра на общественото внимание. Нерядко в такива случаи те искат да демонстрират решителност и да извлекат политически дивиденди, при което намерсът е отвъд необходимото за решаване на проблема.

- Възможността на определени групи да печелят от съществуването на определени регулативни мерки - директно под формата на приходи или като ограничение на конкуренцията, по-добър достъп до информация и др. Ситуацията е устойчива, когато изгодата е концентрирана в достатъчно малки групи, които имат по-голям стимул и повече възможности да се организират и да оказват политически натиск. В същото време тежестта се разпределя между голяма група от хора и индивидуалният стимул за действие е по-слаб, още повече, че координацията на действие при повече хора е по-трудна.

ЕСТЕСТВЕНО РАВНИЩЕ НА ТРАНЗАКЦИОННИ РАЗХОДИ

Успехът на институционалните реформи, насочени към промяна на регулативната среда, зависи от конкретните условия в конкретната страна. Емпиричните изследвания показват, че по-малко регулация корелира с по-висок икономически растеж [3]. Повечето от тях обаче разглеждат регулацията като цяло. Малко изследвания подлагат на проверка проблема в контекста на изходната позиция на равнището на регулация и националния доход. Горгенс и др. [4] намират, че зависимостта между регулация и икономически растеж е нелинейна. За страни с нисък БВП има слаб ефект от дерегулацията. За високо регулирани страни със среден доход и за страни с висок доход, дерегулацията ускорява растежа. При равни други условия, положителният ефект от дерегулацията е по-голям при преминаването от високо към средно равнище на регулация. При движение от средно към слабо равнище, положителният ефект намалява.

Това показва, че има други фактори, които влияят върху икономическото развитие, освен транзакционните разходи, съпътстващи спазването на регулативните режими. Споменатите разходи са по-малко свързани с преодоляването на неопределеността в икономическата система, а повече с механичното изпълнение на нормативните изисквания, което води до загуба на време и финансови ресурси. Проблемът на страните с по-нисък доход е, че дерегулацията премахва тези разходи (за спазване на изискванията), но в по-малко регулираната среда те са заменени от други транзакционни разходи, които вече са резултат от действия в по-несигурна среда при частичното оттегляне на държавата като гарант на договорните права и задължения.

Хипотезата за естественото равнище на транзакционни разходи гласи, че промените в институционалната среда с цел намаляване на транзакционните разходи, има успех до определена граница, отвъд която общото равнище на разходите не намалява, а се променя единствено тяхната композиция и техният източник.

По аналогия с естествения темп на безработица, където фискалната и монетарната политика губят своята ефективност, при естественото равнище на транзакционни разходи губи ефективността си институционалната реформа, изразяваща се в дерегулативни мерки. Докато естественият темп на безработица е функция на институционалната структура на пазара на труда, информационното осигуряване и отрасловите промени в икономиката, то естественото равнище на транзакционни разходи е функция на неформалната институционална структура на обществото, която обхваща ценности, нрави, обичаи и нагласи - повечето от които са се формирали в хода на историческите процеси. Тази неформална

институционална структура е различна за различните страни и промяната ѝ е труден и бавен процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Институциите играят главна роля в развитието на икономическите системи. Институционалната реформа, проведена подходящо, може да ускори темповете на икономически растеж. Хипотезата за естественото равнище на транзакционни разходи се опитва да намери границите на тези реформи в краткосрочен и средносрочен план. Това не означава, че дерегулацията е ненужна, а че следва да се постави акцент върху специфичните условия, в които се провеждат реформите. Механичното копиране на реформистки мерки, провеждани, макар и с успех от други страни, не гарантира същите резултати при различни условия. Реформите не трябва да бъдат самоцел, а да са съобразени с местната неформална институционална структура и да бъдат следствие от анализ на плюсовете и минусите на всяка конкретна мярка, вместо от преследването на място в класациите за икономическа свобода.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ганчева, Й. "Нормативна уредба и транзакционни разходи в България". Доклад в рамките на проект "Rules, Regulations and Transaction Costs in Transition Bulgaria" на Open Society Support Foundation, Прага, 2000.

[2] Нешева-Кьосева, Н. „История на стопанските и административните институции“. Издателство на НБУ. С., 2007.

[3] Djankov, S., McLiesh, C., Ramalho, R. „Regulation and Growth“. The World Bank, 2006.

[4] Gorgens, T., Paldam, M., Wurtz, A. "Growth, Income and Regulation: a Non-Linear Approach". Centre for Applied Microeconomics. Copenhagen, 2005.

[5] Ogus, A. "Regulation: Legal Form and Economic Theory". Clarendon Press. Oxford, 1994.

За контакти:

Ас. Александър Косулиев, Катедра "Икономика", Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 557, e-mail: akosuliev@ru.acad.bg

Докладът е рецензиран.

**РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КАНЧЕВ”
UNIVERSITY OF RUSE „ANGEL KANCHEV”**

ДИПЛОМА

**Програмният комитет на
Научната конференция RU&SU'09
награждава с КРИСТАЛЕН ПРИЗ**

“THE BEST PAPER”

ас.АЛЕКСАНДЪР КОСУЛИЕВ

автор на доклада

**“Институционална среда, дерегулация и естествено
равнище на транзакционни разходи”**

DIPLOMA

**The Programme Committee of
the Scientific Conference RU&SU'09**

Awards the Crystal Prize

"THE BEST PAPER"

to Assistant Prof ALEXANDER KOSULIEV

author of the paper

**“Institutional Environment, Deregulation
and Natural Rate of Transaction Costs”**

**РЕКТОР
RECTOR**

**проф. д.т.н. Христо Белоев
Prof. DSc Hristo Beloev**

30.10.2009